

Marcin Jarzabek, *Legioniści i inni. Pamięć zbiorowa weteranów I wojny światowej w Polsce i Czechosłowacji okresu międzywojennego*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2017, 312 ss.

Sławomir Romański-Cebula

WYDZIAŁ HISTORII I DZIEDZICTWA KULTUROWEGO,
UNIwersytet PAPIESKI JANA PAWŁA II
W KRAKOWIE
ORCID: 0000-0003-0629-4196

Zakończenie wielkiej wojny kojarzy się nam z wykorzystaną szansą na odzyskanie niepodległości, w której znaczącą rolę odegrali legioniści stanowiący stosunkowo niewielką grupę żołnierzy walczących na frontach I wojny światowej. O nich w kontekście odzyskania niepodległości, zarówno w Polsce, jak i Czechosłowacji, zawsze pisało się i mówiło najwięcej. Z kolei pamięć o innych walczących na frontach I wojny światowej zeszła na margines, mimo że stanowili ogromną, liczoną w milionach rzeszę ludzi. Co zatem stało się z tą pamięcią o pozostałych? Dlaczego przetrwało wspomnienie jedynie nielicznych spośród nich? Jakie były powojenne losy weteranów I wojny światowej? Na te pytania próbuje odpowiedzieć Marcin Jarzabek w ponad trzystustronicowej książce pt. *Legioniści i inni. Pamięć zbiorowa weteranów I wojny*

światowej w Polsce i Czechosłowacji okresu międzywojennego, porównując (do pewnego stopnia analogiczne) sytuacje Polski i Czechosłowacji, pozostające w wyraźnej opozycji do pamięci pielęgnowanej na Zachodzie: we Francji, Belgii czy Wielkiej Brytanii.

Publikacja składa się z pięciu rozdziałów, które uzupełniają dwa aneksy: teoretyczny i źródłowy. W pierwszym rozdziale zatytułowanym *Polacy, Czesi i Słowacy na frontach I wojny światowej* przedstawione zostały badania dotyczące udziału Polaków, Czechów i Słowaków w wojnie – począwszy od danych liczbowych, a skończywszy na charakterystyce formacji narodowych. W rozdziale drugim, noszącym tytuł *Śpiący rycerze i boży bojownicy – formy pamięci zbiorowej a upamiętnianie w czasie wojny*, autor próbuje odnaleźć źródła pamięci zbiorowej przyszłych weteranów, sięgając od budowanego w literaturze polskiej i czeskiej etosu bohatera, poprzez ducha organizacji gimnastycznych, aż po wydarzenia historyczne. W Polsce jako wydarzenie przełomowe wskazywano, i wskazuje się nadal, wymarsz Pierwszej Kompanii Kadrowej 6 sierpnia 1914 roku, zaś w przypadku Czechów i Słowaków – zwycięską bitwę pod Zborowem 2 lipca 1917 roku, chociaż nie brakowało również odwołań znacznie odleglejszych – do średniowiecznych wojen husyckich. Kolejny, trzeci rozdział noszący tytuł *Institutionalne ramy pamięci weteranów* zawiera opis organizacji kombatanckich w Polsce i Czechosłowacji po I wojnie światowej oraz regulacji prawnych dotyczących kombatanatów. Autor podkreśla, że kreowane przez państwo rozwiązania prawno-organizacyjne preferowały legionistów, wskazując równocześnie przyczyny takiej polityki. W czwartym rozdziale pt. *Kanony polskiej i czechosłowackiej pamięci zbiorowej weteranów*, obfitującym w wiele kluczowych analiz i wniosków, znajdujemy porównanie najważniejszych składowych pamięci zbiorowej weteranów w Polsce i Czechosłowacji. Odnaleźć można w nim wiele wspólnych, przez co w pewien sposób uniwersalnych, analogii, jak np. narracje o bohaterskich

czynach i wyjątkowości legionistów idące w parze z ideą przywódcy narodu. Podstawową zaś różnicą pomiędzy Polską a jej południowymi sąsiadami, wskazaną przez autora, było szybkie uformowanie się kanonów pamięci w Czechosłowacji oraz wolniejsze, stopniowe zyskiwanie na znaczeniu opowieści legionowych w Polsce. Ostatni, piąty rozdział, noszący tytuł *Polsko-czeska konfrontacja a lokalne konteksty pamięci narodowych o Wielkiej Wojnie na Śląsku Cieszyńskim (studium przypadku)*, stanowi przeniesienie ogólnego wymiaru pamięci zbiorowej na konkretną przestrzeń lokalną. Terytorium, jakie autor wybrał do swej analizy, to Śląsk Cieszyński, z jego polską i czeską stroną. Na przykładzie tej krainy historycznej sprawdzone zostały formy przeniesień pamięci o legionach z poziomu ogólnopaństwowego na lokalny, połączone z analizą funkcjonowania pamięci zbiorowej o weteranach nieprzynależących do grupy legionistów.

Publikacja oparta jest na obszernej (ponad dwudziestostronicowej) bibliografii podzielonej w sposób prawidłowy na źródła (zawierające materiały archiwalne, czasopisma, źródła drukowane, akty prawne, filmy i programy telewizyjne oraz strony internetowe) i opracowania. Na szczególne uznanie zasługuje rzetelna kwerenda archiwalna autora prowadzona między innymi w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Katowicach, Książnicy Cieszyńskiej oraz w czeskich archiwach w Karwinie i Ostrawie, a także w Centralnym Archiwum Wojskowym Republiki Czeskiej i w Archiwum Narodowym w Pradze. Zastrzeżeń nie budzi również strona techniczna publikacji.

Reasumując, książka Marcina Jarząbka poszerza stan badań nad polskimi i czechosłowackimi weteranami I wojny światowej¹, pokazując równocześnie szereg niezbadanych dotąd aspektów problemu. Jej nowatorskość polega przede wszystkim na podjęciu analizy pamięci zbiorowej, co może stać się przyczynkiem do dalszych badań nad losami weteranów I wojny światowej, również w obrębie innych dyscyplin naukowych. Na szczególną

¹Na szczególną uwagę zasługują znane autorowi dotychczasowe badania: M. Jabłonowskiego (*Polityczne aspekty ruchu byłych wojskowych w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1989); *idem*, *Sen o potędze. Z dziejów ruchu byłych wojskowych w II Rzeczypospolitej (1919–1939)*, Olsztyn 1998); Julii Eichenberg (*Kämpfen für Frieden und Fürsorge. Polnische Veteranen des Ersten Weltkriegs und ihre internationalen Kontakte, 1918–1939*, München 2011); Ivana Šedivego (*Gajdova aféra 1926–1928*, „Český časopis historický” 1994, Roč. 92, č. 4, s. 732–758; *idem*, *Vznik Nezávislé jednoty československých legionářů*, „Historie a vojenství” 1996, Roč. 45, č. 6, s. 47–61; *idem*, *Zeř mezi odbojem domácím a zahraničním (Z legionářských sporů o odbojové zásluhy)*, „Historie a vojenství” 1998, Roč. 47, č. 6, s. 84–93; *idem*, *Zur Loyalität der Legionäre in der Ersten Tschechoslowakischen Republik [w:] Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 106)*, M. Schulze Wessel (hrsg.), München 2004); jak również Natali Stegman (*Kriegsdeutungen – Staatsgründungen – Sozialpolitik. Der Helden – und Opferdiskurs in der Tschechoslowakei 1918–1948*, München 2010).

uwagę zasługuje analiza mechanizmów wykorzystywania konfliktu wojennego do realizacji konkretnych zamierzonych celów politycznych. Mimo że utrwalanie pamięci przede wszystkim o weteranach-legionistach ma swe uzasadnienie w naturalnej dla psychologii społecznej tendencji do gloryfikacji wąskiej grupy bohaterów, którzy przyczynili się do niewątpliwego sukcesu, jakim było odzyskanie niepodległości – odpowiedź autora na pytanie o wypieranie z pamięci zbiorowej reszty, czyli tytułowych „innych” (żołnierzy walczących w mundurach armii zabobczych), jest szeroka i pozbawiona uproszczeń. Oparta na wieloaspektowych dogłębnych analizach może być interesująca i inspirująca nie tylko dla historyków, ale również antropologów czy badaczy kultury i polityki. Szeroki kontekst badań sprawia, że refleksja nad pamięcią o żołnierzach konkretnej wojny wpisywać się może w uniwersalną analizę konfliktów wojennych.